

Friedrich Battenberg (Hg.). Das Achtbuch der Könige Sigmund und Friedrich III. Einführung, Edition und Register (= Quellen und Forschungen zur höchsten Gerichtsbarkeit im Alten Reich, hg. von Bernhard Diestelkamp, Ulrich Eisenhardt, Gunter Gudian, Adolf Laufs, Wolfgang Sellert Bd. 19), Köln-Wien 1986, Böhlau, VIII + 253 s.

Týž, Reichsacht und Anleite im Spätmittelalter. Ein Beitrag zur Geschichte der höchsten Gerichtsbarkeit im Alten Reich, besonders im 14. und 15. Jahrhundert (Tamže Bd. 18), tamže 1986, IX + 756 s.

Soustavná analýza struktur a funkcí ústředních správních institucí staré říše římské patří k důležitému základnímu výzkumu v oblasti nejen právních dějin, ale i dějin správních, diplomatiky a sfragistiky, dotýká se však i řady dalších vědeckých disciplín. I když „starou říši“ se nutně rozumí doba do r. 1806, jsou zatím na pořadu témata středověká, resp. v menší míře i raně novověká. A neméně důležité je, že se v souboru už vydaných prací nalézají ve vzácné rovnováze jak vlastní zpracování, tak i edice všeho druhu a to podle charakteru materiálu buď v plných textech či v regestech. Není ovšem v našich možnostech (a ani silách) podat komplexní souborný referát o těchto dílech, není to ale ani nutno, protože některé svazky jsou nám svým obsahem vzdálenější, jiné již vyšly před řadou let.¹

Doslova nejpilnějším spolupracovníkem této řady je ředitel darmstadtského státního archivu Friedrich Battenberg, který si vybral za téma dějiny říšského dvorského soudu a s ním spojených právních institucí v nejširším slova smyslu. O jeho některých starších pracích z této řady jsem měl již příležitost referovat, takže se jimi nemusíme zabývat.² Obě nejnovější práce – v rukopisné původní podobě tvořily ve formě habilitační práce na technické univerzitě v Darmstadtu jediný celek – jsou ovšem natolik významné, že se vyplatí věnovat jim aspoň zběžnou pozornost. Neboť se do jisté míry dotýkají i české problematiky, resp. problematiky, jež se odvozuje od říšské moci několika českých panovníků. A při jejich studiu (jde ovšem zejména o Karla IV a jeho syny Václava IV. a Zikmunda) je vždy potřebí přihlížet i k těm aspektům jejich vlády, které se netýkají českých zemí.

Říšský dvorský soud je instituce, jejíž historie je pevně ohraničena konkrétními daty. Její začátek je dán mohučským landfrídem Friedricha II. z r. 1235, její konec pak převedením kompetence na říšský komorní soud na počátku vlády Friedricha III. v r. 1451. V takřka čtvrttisíciletí trvající historii tohoto soudu lze dobře sledovat formy uplatňování soudních

procesů, vížících se na ústřední moc, která se odvozovala bezprostředně od panovnických prerogativ. Byl tak dán základní impuls k vzniku samostatné kanceláře a specifické úřední agendy říšského dvorského soudu (vedle kanceláře dvorské) s vlastním personálem i úředními knihami, i když docházelo všelijak k prolínání i křížení agendy i kompetence. A neméně důležité bylo, že byl vytvořen i celý systém (ovšem ve středověkém slova smyslu, tzn. ne zcela soustavný) říšských soudů, z nichž nejvýznamnější byly říšský soud v Rottweilu³ a Rothenburgu ob der Tauber. Ale zůstaňme při říšském dvorském soudu, který přes relativní kontinuitu a bezprostřední vazbu na ústřední říšskou správu zanechal po sobě jen velice skromné vlastní kancelářské pozůstatky svého úřadování, i když z různých zmínek máme povědomost o celé řadě úředních knih, které je možno poněkud zjednodušeně nazvat rámcově registry, i když jejich vývoj není ani jednoduchý, ani zcela kontinuitní. Neboť i když registra měla být v zásadě zavedena už za Friedricha II., je o nich konkrétnější zpráva až za Rudolfa I., z jehož doby jsou dokonce už zachovány i zlomky register lokálních soudů. To ale bylo zřejmě epizodou, stejně jako registrum říšského soudu za Jindřicha VII. Teprve Ludvík Bavor na samém konci své vlády tuto instituci obnovil a ta se pak rozvíjela dále jak za Lucemburků, tak za Ruprechta Falckého, i když fyzické pozůstatky její kanceláře nejsou dosvědčeny. Překvapuje proto Battenbergovo konstatování, že Achtbuch na říšském dvoře 15. století je vývojově výsledkem dvou jak náběhem, tak i co do účelu rozličných tendencí, totiž jak regionálních knih achtů, tak všeobecných kancelářských register dvorské kanceláře. Formulace se mi nezdá příliš šťastná, protože toto tvrzení platí spíše pro moment zrodu knih achtů v 1. polovině 14. věku, zatímco dochovaný svazek z 15. století je nepochybně kontinuitním zařízením, navazujícím na starší, nedochované svazky „register“ říšského dvorského soudu a to tím spíš, že je zřetelně patrná i úřednická kontinuita tu působících osob. Podstatně výstižněji formuluje Battenberg sám věc ve své starší práci.⁴

Jestliže říšský dvorský soud a jeho činnost byly v minulém a počátkem tohoto století předmětem pozornosti řady badatelů (zejména musí být zmíněni O. Franklin, J. Lechner a J. Poetsch), doba následující, s výjimkou práce H. Krupicky-Wohlgemutha, která měla takřka detektivní osudy a vyšla až po několika desetiletích po svém zrodu, se tématem vlastně vůbec neobírala. A tak je to až dnešní generace badatelů – vedle Battenberga je tu třeba jmenovat hlavně P. Morawa – která splácí dluh této problematice. I když vídeňský Achtbuch byl porůznu užíván i staršími badateli, nešlo nikdy o jeho soustavné zpracování ani historické, tím méně diplomatické. Obojí je až předmětem zájmu první z obou v titulu tohoto referátu jmenovaných prací. Battenberg v ní nejdřív podává stručný dvacetistránkový úvod o této instituci jako takové i o příslušném registru.

Omezuje se ovšem rozumně na jevy pouze ryze diplomatické, neboť obsahově je svazek důkladně rozebírán v druhém, rovněž výše citovaném díle. Vydávaný rukopis ovšem není registrem v běžném slova smyslu, tj. neobsahuje opisy kancelářů vydaných listin, nýbrž za podklady pro jeho záznamy sloužily výlučně na dvorském soudu vedené procesy, takže mohlo existovat i více písemností (a jsou pro to i některé konkrétní doklady), vztahujících se k jednomu aktu. Konkrétní smysl vydávaného *Achtbuchu* vidí Battenberg tedy v tom, že říšský dvorský soud jednak potřeboval mít dokladovány všechny vyřčené achty a ovšem i následné abso-luce, na druhé straně prý hrály svou roli i fiskální účely (s. 22). Tento předpoklad, i když sám o sobě legitimní a logický, ovšem zůstává v rovině hypotézy. Kniha sama v tomto směru nevypovídá nic. Závěrem úvodu sleduje Battenberg posléze některé změny v způsobu vedení knihy. K drobnějším přehlednutím uvádím k pozn. 31, že francouzská královská registra jsou ovšem o sto let starší. V poznámkovém aparátu pak „ulítla“ poznámka 52.

Jádro knihy tvoří vlastní edice 576 zápisů (z toho plných 512 je Zikmundových, které s výjimkou řady procesních poznámek jsou formulovány německy a jež doprovází takřka 2000 věcných poznámek, které na rozdíl od textových jsou od edice místně odděleny, takže manipulace je dost ztížená. Aspoň částečně se tomu mohlo odpomoci integrováním převodů dat v závorkách přímo do textu. Jinak ale poznámkový aparát obsahuje důležité informace, svědčí o autorově hlubokém proniknutí celé látky. Závěrem je posléze svazku připojen rozsáhlý jmenný rejstřík, obsahující i některá bohemika, vesměs však v podřadných souvislostech. Tak říšské achty z 26. srpna 1420 jsou datovány v Čáslavi, jiné z konce Zikmundovy vlády v Chebu; Bratislava (s. 241ⁿ) se do rejstříku dostala přehlednutím, neboť jde o Vratislav.

Achtbuch Zikmundův a Friedrichův se stal dobrým východiskem pro druhou práci, která má podstatně širší rámec a věnuje se říšskému ahtu a znovu komplexně. Krátce řečeno podává jak jejich systematiku, tak je sleduje i v historickém vývoji a změně. Toto konstatování samo o sobě ještě mnoho neříká a tak je nejdříve potřebí povědět něco o struktuře knihy, neboť aht a zvod byly v staročeském právu zavedenou institucí, která nepochybně v mnohém čerpala z německého prostředí, i když se realizovala v jiných rovinách. Je to konstatování pro nás důležité tím spíše, že v poslední době (a tu lze měřit vlastně na řadu desetiletí) jí u nás nebyla věnována výraznější pozornost, odhlédne-li se od stručných učebnicových zmínek a od rožmberských a městskoknihových proskripcí doby předhusitské a husitské, které však byly vyhodnocovány převážně historicky — zde si zaslouží uznání zejména snaha Františka Hoffmanna.

Na rozdíl od poměrů v říši naše ústřední orgány tohoto trestněprávního

postihu nebyly v rukou panovníka, nýbrž v rukou zemského soudu, kde byl jeho vliv značně omezen.

Battenbergovo zpracování institucí achty a zvodu je mohutná kniha. Je uvozena stostránkovým úvodem, který ve své první části věnuje až snad přílišnou pozornost nejobecnějším otázkám jednotlivých typů teorií v souvislosti s právněhistorickým studiem vůbec; tu snad zaslouží zmínku, že bere výslovně v úvahu i podněty marxistického bádání (s. 29n.). Teprve v druhé části vytyčuje konkrétní časové, věcné a teritoriální hranice celého jevu a obrací se i k charakteristice říšského dvorského soudu a k otázce jeho zakotvení ve struktuře dvora a jeho personálu. Při tom respektuje i různé další vazby horizontálního i vertikálního rázu. Tu jen upozorňuji na to, že v pozn. 268 na s. 67 zkráceně citovaná práce Über Oberhöfe nepřichází v závěrečném (jinak ovšem impozantním a velmi instruktivním) seznamu tištěných pramenů a literatury (s. 682–718).

Nejrozsáhlejší je kapitola druhá, která sleduje předpoklady a obecné souvislosti obou institucí (*Voraussetzungen und Bedingungen*, s. 107–248). Začíná rekapitulací názorů současníků na říšský acht a jeho postavení v tehdejší společnosti a dále věnuje pozornost geografickému horizontu žalobců i žalovaných. To je ovšem čtení historicky nejatraktivnější, neboť tu autor jednak analyzuje úplný materiál jím vydaného *Achtbuchu*, jednak využívá své dlouhodobé heuristiky v příjemeckých archívech. I když považuje tuto druhou skupinu pramenů za velmi fragmentární, nepochybně správně předpokládá, že i takto dochovaný materiál je geograficky dostatečně symptomatický. Zatímco v *Achtbuchu* jde zhruba o 400 dokladů žalobců pro časově omezené údobí let 1417–1445/6, v druhém jde o 514 žalobců z let 1274–1451. Protože písemností je takřka 1600, plyne z toho, že řada žalobců (obdobně jako u *Achtbuchu*) tu figuruje vícekrát; ostatně třeba tu upozornit na jejich důležitý soupis v příloze na s. 548–629. V době vedení *Achtbuchu* se obě řady prolínají tehdy, když jsou v procesech evidovaných v *Achtbuchu* doloženy i originální listiny. Vzájemná revokace by byla s prospěchem, tím spíše, že vedle tohoto svazku byly u říšského dvorského soudu vedeny i jiné pomůcky a tato kniha za Friedricha III. v pravém smyslu toho slova už vedena nebyla.

V obou případech stojí v čele Franky, za nimiž jde v prvním sledu Dolní Sasko, Švábsko a Bavorsko, v druhém střední Porýní, horní Porýní a teprve pak Švábsko a Bavorsko. V rámci jednotlivých teritorií by bylo možná dobré v druhém případě poněkud zřetelněji periodizovat, aby byl znát eventuální posun za jednotlivých panovníků. V rámci jednotlivých teritorií v obou případech figuruje také, byť na posledních místech, České království. To na první pohled překvapuje, víme-li o naprosté soudní (i jiné) svébytnosti našeho státu, zakotvené i v Zlaté bule z r. 1356. Ale překvapení se nekoná. Battenberg uvádí pouze souhrnná čísla, musíme si tedy konkrétní doklady nalézt sami, což nečiní v přehledně utříděných

materiálech (znamenité soupisy žalobců i žalovaných) žádné potíže. Ukazuje se pak, že jde vesměs o zcela formální či dokonce nulové spojitosti s českým státem. Tak v Achbuchu jde u žalobců podle Battenberga o dva doklady (č. 410 a 493) jakéhosi vratislavského měšťana⁵ proti Otmaru Czwikovi ze Svatého Havla — u žalovaných pochopitelně nepřichází nikdo. V druhé skupině materiálu je zdánlivě sedm žalobců a jeden žalovaný. Ve skutečnosti v první řadě se tři doklady týkají členů královského dvora a to nepochybně říšského původu (č. 329 a 50n.), další se týká písaře říšského dvorského soudu (č. 592) a tři vévodkyně Markéty slezské — těšínské, roz. hraběnky z Cilli (č. 1547, 1551, 1557), vesměs proti osobám a institucím v říši. Jediným žalovaným z českého státu tu pak je jakási židovka z Chebu v době husitské revoluce (č. 1121), proti níž vznáší nároky jakýsi žid z Kolína n. R., takže jde opět jednoznačně o věc říšskou. Můžeme tedy český stát z uvedených statistik s klidným svědomím zcela vyškrtnout.

Další, i z hlediska sociálních dějin závažnou pasáží, je stať o sociální stratifikaci účastníků na procesu vydávání achtu i realizaci zvodu. Tu se opět sleduje tento fenomén podle dvou výše naznačených skupin pramenů a jsou sem pojaty i všechny další osoby, které se podílely na různých stupních těchto jednání, tj. i ti, kteří prováděli (či měli provádět) zvod i byli určeni za ochránce a to ať šlo o instituce (zejména města) či jednotlivce. Stejně zevrubné místo je věnováno i důvodům, proč k achtům docházelo. Tu sice důvody nejsou zachyceny tabelárně, nicméně je látka utříděna a charakteristické doklady podrobněji parafrázovány: škála sahá od „peinliche sachen“, což jsou zejména vraždy, přes loupeže, nerespektování panovnických příkazů k odmítání placení berní, porušování landfrídů k dalším jevům.

Následující kapitola je věnována vlastnímu průběhu příslušného procesu (Das Verfahren, s. 249—345) s přihlédnutím ke všem nutným formalitám. Ale není možno postupovat detailnějším způsobem, aby rozsah tohoto referátu příliš nenarostl a tak již jen stručně o návazných dvou kapitolách. Čtvrtá probírá účinnost achtu a zesíleného achtu a uvedení do držby majetku žalovaného (Die Wirkungen der Reichsacht, Aberacht und Nutzgewere, s. 346—449) a konečně pátá pojednává o zrušení achtu a aberachtu ve všech jejich kontextech (Die Beendung von Acht und Aberacht, s. 450—522). Vlastní text pak uzavírá osmnáctistránkové shrnutí a pak už následuje řada příloh, na něž bylo už příležitostně upozorněno výše a jež jsou vlastně klíčem k celé knize. Nejdůležitější je seznam příslušných listin a následné soupisy žalobců i žalovaných, zvodců i příjemců soudních mandátů a ochránců. Mezi posléze jmenovanými se mihnou z českých zemí město Vratislav a tamní kapitula (č. 377, 387, 1358), města Praha, Cheb a Loket (č. 387, 924 a 925), lužická města (č. 1191a), Albrecht ze Šternberka jako litomyšlský biskup (č. 387),

Jan z Jenštejna jako míšeňský biskup (č. 387), Jan ze Středy jako olomoucký biskup (č. 387) a Jan Očko z Vlašimi (též č. 387), aniž bychom mohli tuto účast považovat za intenzivnější aktivitu v těchto říšských záležitostech (tak např. osoby a instituce uvedené v č. 387 jsou uvedeny mezi příjemci zprávy (jichž byly desítky) o vyhlášení aberachtu nad městem Erfurtem).

Rozsáhlý soupis pramenů a literatury (v ní se nachází takřka třicet prací autorových!) a jmenný a věcný rejstřík uzavírají tuto neobyčejně instruktivní knihu, která může s prospěchem sloužit i při studiu obecnějších problémů historických i diplomatických. Velké bohatství jmen, která se zde objevují, nabízí i rozsáhlý materiál prosopografický.

POZNÁMKY:

- 1 První svazek této řady pochází od Hanse Wohlgemutha, *Das Urkundenwesen des deutschen Reichshofgerichts 1273–1378* a vyšel v r. 1973, druhým je Fr. Battenberg *Gerichtsschreiberamt und Kanzlei am Reichshofgericht 1235–1451*, 1974, třetí *Die Reichskammergerichtsordnung von 1555* hg. v. A. Laufs 1976, čtvrtým J. Weitzel, *Der Kampf um die Appellation ans Reichskammergericht* 1976; není možno uvádět bibliograficky všechny svazky, viz ale i následující pozn.
- 2 O dalších dvou pracích Battenbergových z této řady viz mé referáty v *Archivním časopisu*: o knize *Das Hofgerichtssiegel der deutschen Kaiser und Könige 1235–1451* v roč. 31, 1981, s. 188–191 a o jeho *Gerichtsstandsprivilegien der deutschen Kaiser und Könige bis zum Jahre 1451* I–II, 34, 1984, s. 188–190.
- 3 Viz Georg Grube, *Die Verfassung des Rottweiler Hofgerichtes* (= Veröffentlichungen d. Kommission f. geschichtliche Landeskunde in Baden-Württemberg, Reihe B, Bd. 55), Stuttgart 1969.
- 4 Gerichtsschreiberamt (jako v pozn. 1), s. 79.
- 5 A je-li řeč o Vratislavi, třeba říci, že na s. 134 p. 120 přichází nešťastná formulace, jakoby ve Slezsku byla dvě biskupství, totiž Vratislav a Nisa.

© Ivan Hlaváček